

ji »u formiranju koja tek traži svoj identitet« (a identitet pritom shvatimo kao nepristanu negaciju nedovoljnog opstanka, kako bi to rekao H. Marcuse) onda takvom formulacijom, shvatljivo, može izazvati konfuziju kod onih »historičara« koji sadašnjost i budućnost vide iz perspektive prošlosti.

Kažemo li još na kraju da ova knjiga i nije u osnovi orijentirana na iscrpnost i opisivanje već na problematiziranje kosovske situacije, dakle na postavljanje pitanja,⁸ kao i na uspostavljanje općejugoslavenskoga javnog, intelektualnog i koliko-toliko doraslog političkog razgovora o ovome sada nezaobilaznom problemu, onda možemo reći da je pisac obavio jedan značajan posao. I time je, pretpostavljamo, ispunio i svoja početna intelektualna očekivanja. Osim toga ovaj je rad i doprinos razumijevanju pojmova kao što su etnos, manjina, narodnost, nacija, nacionalizam, te općenito vrijedan hipotetički doprinos i sociologiji, i politologiji, i historiji jugoslavenskog društva. Ako se uzmu u obzir osnovne namjere i način prilaza problemu, onda bi se slobodno moglo reći da i nedovoljnu strogost znanstvenog izvođenja bitno nadomješta naglašena humanistička zasnovanost koja se ogleda prije svega u slobodnome i kritičkom preispitivanju mnogih iskustvom zasićenih pojmova.

Josip Kumpes

Anthony D. Smith

THE ETHNIC ORIGINS OF NATIONS

Oxford: Basil Blackwell, 1988 (1986, 1987). 212 pp.

Jesu li nacije moderne? To pitanje postavio je britanski sociolog Anthony D. Smith na početku svoje studije o tzv. etničkom porijeklu (ili izvorima) nacija. Temeljni »motiv« te studije, prema autoru, tiče se prirode

⁸ Zanimljivo je spomenuti da se vrlo ubrzo nakon postavljanja pitanja pojavio i odgovor (doduše osjetno historičan i paradiskurzivan) u vidu specijalnog broja beogradskog časopisa *Duga* (jul 1988) s naslovom »Istina o Kosovu!«

i trajnosti etničkih oblika i sadržaja, te odnosa između ranijih etničkih i kasnijih nacionalnih identiteta (str. 16). Iz toga slijedi da bi Smithov rad mogao da bude koristan ne samo sociolozima koji se bave specifičnom problematikom razvoja nacija, nego i istraživačima etniciteta. A otuda dolazi i naš interes za ovu knjigu, koja je doživjela već tri izdanja od izlaska iz tiska 1986. godine.

Kao prvi zadatak u prvom dijelu knjige – s naslovom »Etničke zajednice u predmodernim erama« – autor je morao odrediti osnovni pojam etničke zajednice. Poznato je, naime, da su Grci koristili izraz $\epsilon\theta\nu\omicron\varsigma$ na različite načine (usp. Homerove opise ptica i pčela: $\epsilon\theta\nu\omicron\varsigma \delta\rho\nu\theta\omega\nu$, $\epsilon\theta\nu\omicron\varsigma \mu\epsilon\lambda\iota\sigma\sigma\acute{\omega}\nu$), premda su najčešće govorili o narodima i skupinama ljudi. Smith je naveo nekoliko primjera iz njihove jezične prakse, te zaključio da je grčki izraz označavao neko mnoštvo ljudi ili životinja koje žive i djeluju zajedno ali ne mora pripadati istom klanu ili plemenu (str. 21). Za takve skupine engleski jezik navodno nema adekvatne imenice! Autor se zato opredijelio za francuski neologizam *ethnie*. Mi bismo mogli govoriti o »etnijama«, što uostalom odgovara južnoromanskoj recepciji francuske riječi (npr. *ethnie* > *etnia* u talijanskom, španjolskom i portugalskom jeziku). Doduše trebalo bi naglasiti da je pojam etnije moderna socioantropološka rekonstrukcija koja ima određeniji smisao od izvornoga grčkog izraza.

Prema Smithu, osnovne dimenzije etnije (etničke zajednice) bile bi prisutnost: a) zajedničkog imena, b) zajedničkog mita o porijeklu, c) zajedničke (*shared*) historije (povijesti), d) zajedničke distinktno-kulturne, e) veze s određenim teritorijem i f) osjećaj solidarnosti (str. 22-29). U tom sklopu autor smatra da je mit o zajedničkom porijeklu *sine qua non* etniciteta (str. 24). S time se očito podudara i njegova tvrdnja o zajedničkoj historiji. Naime, sama predodžba (osjećaj) o nekoj zajedničkoj historiji navodno je važnija od činjenice što ih je »nepriprana« znanstvena historiografija uspjela otkriti (str. 25). I to se, uz kulturna obilježja poput jezika, religije, narodnih običaja i institucija, dalje nadovezuje na ideju o etničkoj domovini (teritoriju), što pak učvršćuje i osjećaj solidarnosti u zajednici.

Dakle, sažimajući spomenute dimenzije, Smith definira etnije kao imenovane ljudske populacije, koje dijele zajedničke mitove o precima, dijele historiju i kulturu, povezane su s određenim teritorijem i veže ih osjećaj solidarnosti (str. 32).

Da bi objasnio njihov postanak autor se poslužio tezom Rushtona Coulbournu o suši u Rusiji i Srednjoj Aziji koja je prisilila kasnoneolitske populacije da migriraju prema dolinama Nila, Mezopotamije i Žute rijeke i da se prilagode novim načinima života (v. Coulbournovu knjigu: *The Origin of Civilised Societies*. Princeton University Press, 1959). Prema toj tezi, koja nas inače podsjeća na raniju interpretaciju američkog arheologa R. Pumpellyja (*Explorations in Turkestan*. Washington, 1908), imigracija i masovna prilagodba sjedišnoj zemljoradnji bila je prepuna stresova. Stoga su niknuli novi oblici organizacije, nova vjerovanja i poseban sloj svećenika kojima bijaše zadatak osigurati uspjeh uroda i kontrolu nad poplavama. Hram je stvoren kao poseban *locus* u prostoru, a novi imigranti sačuvali su se od socijalne dezintegracije novom vrstom simbolske i organizirane religije, sa svojstvenim ritualima i panteonom (str. 33).

Daljnji tok, prema Smithu, imao je tri posljedice: 1) razvoj »novog lokalizma«, tj. lokalnih oblika rada i lojalnosti iz kojih su pak nastali: 2) »narodni ritmovi« ili »male tradicije« (prema Redfieldovoj terminologiji) – zatim je slijedila: 3) »nostalgija« sada već bivših nomada za prijašnjim načinom života, za stepom ili visoravni, za šumama ili planinama što bijahu u prošlosti sjedišta njihove zajednice. Ta nostalgija prelamala se u dva smjera – kao želja za povratkom u prijašnje stanje, ili kao »strastvena privrženost« novoosvojenoj postojbini. Negdje je evocirala sliku o izgubljenj o rodbinsko-klanskoj strukturi, a drugdje je prevladavalo teritorijalno viđenje (str. 34, 35). Pozivajući se na iranske, židovske i arapske primjere, Smith predlaže da je u opoziciji između sjedišnog i nomadskog načina života, te u samom prijelazu s jednoga životnog stila na drugi, generiran osjećaj historijskog razvoja i drame, koji je pomogao u oblikovanju karaktera zasebnih etnija (str. 34).

Osim organizirane religije, koja se duboko utkala u životni stil predmodernih naroda (v. str. 34-37), međudržavno ratovanje također je odigralo ulogu u razvoju etnija. S tim u vezi autor prihvaća gledište G. Simmela (*Conflict and the Web of Group Affiliations*. New York: Free Press 1964) da rat po sebi ne mora povećati društvenu koheziju – da može čak dovesti do raspada društva – ali da u dužem roku može i ojačati solidarnost kroz mitove i legende o junaštvu i otporu. No Smith tome dodaje: »Rat možda ne stvara izvorne kulturne razlike, ali ih izoštruje i politizira, pretvarajući ono što su ranije bile 'etničke kategorije' u integrirane *ethnie*, svjesne svojih identiteta i sudbina (str. 39).«

Nešto dalje u tekstu autor zaključuje da se etnička svijest počela širiti izvan lokalnih okvira u ranom trećem tisućljeću prije n. e., tj. u vrijeme prvih političkih sustava u Egiptu i Sumeru, odnosno s pojavom *brončanog oružja u međudržavnom ratovanju* (kurziv EH – v. str. 45). Zatim, u razdoblju do kraja drugog tisućljeća prije n. e. proces se nastavio u kontekstu novih država i plemenskih saveza, stvorenih često iz (religijsko-kulturno) obrambenih razloga. Smith postulira da su se tada Elamiti, Kanaanci, Hetiti, Mikeneci i neke druge brončanodopske populacije oblikovale kao etnije (str. 45). No u idućoj epohi, koja graniči već s klasičnom antičkom, etničke samosvijesti, pa i predodžbe o strancima i tuđim kulturama, poprimile su jasnije političko i kulturno značenje (str. 45, 46). Taj se trend nastavio u svem predmodernom razdoblju, od antike sve do kasnog feudalizma.

Autor je pokušao dati idealni opis predmodernih etnija izdvojivši nekoliko ključnih grupa i struktura. To bi bile: 1) mase seljaka i obrtnika s raznim ograničenjima na osobnu slobodu (tlake i sl.) uklopljene u razne lokalne narodne kulture (govore, legende, običaje itd.) i pod utjecajem okolnih »velikih tradicija«; 2) malobrojni sloj gradske (dvorske) elite – vladari, upravitelji, zemljoradnici i vojskovođe koji monopoliziraju bogatstvo i moć; 3) malobrojni sloj svećenika i monaha s monopolom nad vjerskim sistemom i zadatakom da povežu gradsku elitu sa seljaštvom, odnosno da pokušaju uključiti pojedine »male tradicije« u »ve-

liku«; zatim: 4) neki skup mitova, sjećanja, vrednota i simbola, koji daje izraz i tumači svijest grupe o sebi, o svom porijeklu, razvoju i sudbini; i 5) procesi za komuniciranje, prijenos i socijalizaciju elemenata iz toga skupa u gradskoj eliti i među njezinim klijentima, ponekad do razine seljaštva (str. 42).

U nastavku rasprave Smith govori o pojavama *etnocentrizma* i *eticizma*. Prvi navodno karakterizira opću prirodu predmodernih grupa sentimentata, a drugi se odnosi na kolektivne oblike djelatnosti za zaštitu etnija (str. 47). Etnicizam, naime, djeluje defenzivno protiv prijetnji izvana i raspada iznutra da bi obnovio forme i tradicije zajednice (idealni *status quo ante*) i tako ponovno integrirao svoje pripadnike i društvene slojeve (str. 50, 55). Među mogućim prijetnjama autor spominje vanjsku vojnu prijetnju, socioekonomski izazov i kulturni kontakt (str. 55-56). U potonjem slučaju, koji je poznat u antropološkoj literaturi, konflikti se rađaju kada neko manje razvijeno društvo dođe u dodir s razvijenijom kulturom. Smith kaže da to često potiče razdvajanje etnija u stranke »kozmpolita« i »natavista« (str. 56).

Širu pojavu entocentrizma autor ipak povezuje s distinktnim sistemom mitova, sjećanja i simbola o kojemu je već govorio u opisu idealne predmoderne etnije. Prema njemu, taj »mitsko-simbolski kompleks« postaje fokus identiteta zajednice, odnosno njezin *mythomoteur* ili konstitutivni politički mit (str. 58, 59).

Takvi središnji mitovi mogu imati različite forme. Smith navodi tri opća tipa: dinastijski (npr. sakralizacija karolinške dinastije zbog koje je i Francija poprimila konotacije »svete zemlje«), zatim *mythomoteur* zajednice (primjeri zajedničke helenske i kasnije helenističke kulture) te razni religijsko-komunalni tipovi (pojam izabranog naroda kod Židova i slične mitsko-simbolske sheme kod Armenaca u dijaspori i Iraca u »moru protestantizma«) (str. 58-67). Dakako, razvoj može dovesti i do spajanja tih tipova. Autor ukazuje na ruski slučaj, gdje se vojno-autokratsko nasljeđe kijevskih kneževa povezivalo s *mythomoteurom* pravoslavlja, što je pretvorilo cara iz običnog sa-

modršca u namjesnika Kristova na zemlji i zaštitnika ruskog stanovništva (v. str. 67).

Važno je napomenuti da se u interpretaciji etnocentrizma i etnicizma Smith ogradio od dosta tipične redukcije problematike na pitanje etničkih granica i odnosa između pripadnika zajednice (»nas«) i stranaca (»njih«). Prema njegovim riječima: »... ne možemo promatrati razne kolektivne simbole i vrednote koje tako vidljivo diferenciraju zajednice kao puke 'mehanizme razgraničenja' odnosno kao 'kulturne oznake' koje dijele 'nas' od 'njih'. Ne možemo niti temeljiti naš pojam o etnicizmu na široko osvjedočenom osjećaju 'tudeg' i 'neshvatljivoga'. Činjenica da su ljudi izvana nama 'stranci', da se ne možemo s njima sporazumijeti i da nam se 'njihovi običaji' čine nepojmljivi, dobiva smisao i značaj iz već postojećeg osjećaja zajedničkih iskustava i vrednota, iz osjećaja zajednice, 'nas' i grupne pripadnosti, koji je pak izveden iz odraza obiteljskih nasljeđa u široj kompozitnoj tradiciji i životnom stilu, koji oblikuje i ograničuje te (iste) obiteljske baštine i samopoimanja« (str. 49).

Doduše poimanje etnije kao zajednice treba modificirati s obzirom na strukturu predmodernih agrarnih društava. U posebnom poglavlju, posvećenom upravo tom problemu, Smith kaže da su agrarna društva bila tako stratificirana da je heterogenost bila pravilo, te da je sama kultura imala statificirajuću ulogu jer je učvrstila i učinila vidljive osnove socioekonomske podjele (str. 69). Slijedi da su se etnije formirale prema dva obrasca: kao lateralne i ekstenzivne, i kao vertikalne i intenzivne. Prve, u koje je autor uvrstio Hetite, perzijske Ahemenide, Mađare i Osmanlije, imale su aristokratski oblik (str. 79-83). Druge su imale »demotsku« (pučku) osnovu. Prema Smithu, etničke veze i razgraničenja prema strancima (npr. u vidu zabrana na vjerski sinkretizam, kulturnu asimilaciju i mješovite brakove) bile su izraženije u demotским etnijama (str. 83). A takve su se razvile u sklopu gradova-država, u pograničnim regijama gdje su neprestani susreti s neprijateljskom »tuđom« kulturom ojačali etničku samosvijest, u nekim plemenskim savezima i među narodima u dijaspori (v. str. 83-87).

Na kraju rasprave o predmodernim etničkim zajednicama autor pokušava analizirati procese koji su djelovali na očuvanje ili na rastakanje etnija. No u posljednjoj instanci, kaže autor, preživljavanje etnija ovisi o održavanju onih etničkih snaga i tradicija, u dovoljnom broju i s dovoljnom jačinom, koje imaju čvrst i svojstven utjecaj na gledišta i osjećaje populacije, i koje se uspijevaju obnavljati u populaciji sve ako izmijene neke specifične sadržaje. U protivnome, ako se te tradicije okoste i ne mogu se dalje razvijati, etnije počinju kulturno propadati (str. 98). Dakako, specifični faktori djelovali su u pojedinim slučajevima, što je Smith ilustrirao na primjeru Feničana (nedovoljna samosvijest kulture i slab osjećaj solidarnosti) i Asiraca (preuska veza između države i etnija) (v. str. 99-105).

Znamo, međutim, da su mnoge etnije preživjele. Bile su to uglavnom etničke zajednice demotškoga tipa. Lateralne aristokratske etnije obično iščezavaju pošto izgube političku prevlast, mada Smith govori i o pojavama »birokratske inkorporacije«, tj. o rijetkim slučajevima kada su vladajući slojevi konsolidirali neku kulturnu oblast i povezivali niže slojeve u samosvijesnu etničku zajednicu. To se navodno zbilo u drevnom i srednjovjekovnom Egiptu, u Japanu, ranoj modernoj Rusiji, burbonskoj Francuskoj i tudorskoj Engleskoj (str. 106). Demotške etnije, s druge strane, uspjele su se održati čak i kao manjine i dijaspore. Tome su pripomogli prostorni aspekti (»domovina« kao geografska stvarnost ili fokus idejnih težnji), klasne ili kastinske barijere, specifične socioekonomske niše pa i crkveno-komunalne i druge forme autonomnosti (npr. grčki i armenski *milleti* u Osmanlijskom carstvu) (v. str. 109-119). Moglo je doći i do kombinacije faktora, kao u slučaju Židova u srednjovjekovnoj Evropi koji su, stigmatizirani od kršćanskog svijeta i potisnuti u specifične djelatnosti, stvorili etos lutanja i idealiziranu sliku (pra)domovine (str. 116-117).

Ali židovski primjer očito je bitan za Smitha i u općem smislu. Naime, od svih čimbenika koji su djelovali na očuvanje etničkih identiteta u predmodernim razdobljima autor izdvaja sklop »religijskih« faktora kao najvažnijih (str. 119). Radi se o pri-

snosti i utjecaju neke religije usredotočene na spas zajednice (engl. *communal salvation religion*) – s posebnim obredima, liturgijama, svetim jezikom i tekstovima i organiziranim svećenstvom. Dakako, autor dodaje dvije kvalifikacije. Prvo, *religijski faktori djeluju u kontekstu drugih ključnih momenata* (među inim, spomenuti su: geopolitički smještaj zajednice, mogućnost njezina autonomnog djelovanja, utjecaj ratovanja na osjećaj samostalnosti, mjesto zajednice u sistemu stratifikacije, specifičnost životnog stila, postojanje historijskih izvora ili svjesti). Drugo, *društveni aspekti religije važni su za očuvanje etnije od čisto doktrinalnih i etničkih* (str. 124 – kurziv EH).

Pošto je obradio predmodernu stanje, u drugom dijelu svoje knjige autor prelazi na analizu etnija i nacija u modernoj eri.

Pretvaranje ili uključivanje etnija u nacije Smith vidi kao posljedicu »trostruke zapadne revolucije«, odnosno ekonomske tranzicije iz feudalizma u kapitalizam (s privrednom integracijom državnih prostora), transformacije vojnih i administrativnih načina kontrole (popraćene širenjem teritorija i političkih područja evropskih dinastija), te kulturne i obrazovne revolucije (uz porast kulturne standardizacije) (str. 131-133). Buržoazija nije pokrenula taj razvoj prema novoj vrsti, »racionalnoj državi«, ali ga je podržala i promovirala. U daljnjem slijedu događaja, jakobinski centralisti shvatili su nasljeđe Francije kao sigurno, te pošli od logičnih pozicija u zagovaranju da se ukinu ne samo zastarijele dadžbine i carine nego i drevni regionalni govori. Njihove i slične koncepcije tražile su kulturno uniformnu i homogenu državu (v. str. 134).

Takva shema odrazila se u sve značajnijem pojmu državljanstva, koji je barem načelno polazio od osjećaja solidarnosti i bratstva putem aktivnog sudjelovanja u društvenome i političkome životu. No Smith primjećuje da novopridošlice, iako formalno državljani, nikada nisu postali dio stvarnoga zavičaja (*pays réel*), i zbog porasta svijesti o historijskom (i čak genealoškom) zajedništvu utemeljenome na dugom prebivanju u zemlji i etničkom porijeklu (v. str. 136).

Autor navodi da su još između 13. i 16. stoljeća izvorne *politije* Engleske, Francu-

ske i Kastilije podredile ili pridružile područja drugih etnija, ali da je dominantna kultura tako proširenih država ostala ona koja je pripadala njihovim etničkim jezgrama. Mada su zasebna etnička obilježja dugo živjela u rubnim oblastima, iz toga se kasnije rodio zapadnoevropski »teritorijalizam«, tj. nov pojam zajednice sjedinjene državnim granicama, istom vladom i istom političkom kulturom (str. 139, 138-140). A na takvoj osnovi izrasla je većina nacija u Zapadnoj Evropi i Americi. Međutim, već u Njemačkoj i Italiji teritorijalizam bijaše usko povezan s etničkim načelom (primjer iridentizma), dok je etnija preuzela ključno mjesto u nacionalnoj formaciji u Istočnoj Evropi i u dijelovima Bliskog Istoka (str. 140-144). No ipak, tvrdi Smith, pošto su prvi koraci prema pojmu nacionalnosti bili učinjeni na Zapadu, nacija i nacionalizam s historijskog su gledišta ostali zapadni pojmovi i tvorevine, a svojstva koja su naciju razlučila od etnije (teritorijalnost, državljanstvo, prava, pravni kodeksi i politička kultura) u stanovitom su smislu bila zapadna obilježja i svojstva (str. 144).

Jasno je da je moralo doći do odstupanja s obzirom na različitost historijskih situacija. Prema Smithu, pripadnicima tek priključenih etnija, kao i etničkim imigrantima, ponuđeno je državljanstvo i pokretljivost na jedinstvenom tržištu u zamjenu za političku i kulturnu asimilaciju. Međutim »etnički fragmenti« koji nisu težili stvaranju vlastitih nacija, ali ni željeli izgubiti svoj etnicitet, prihvatili su ponuđeno, zadržavši i svoje »iskonske« etničke pripadnosti (str. 150-151). Autor u tome vidi porijeklo različitih i danas postojećih oblika dualizma, tj. razdvojenosti državljanstva od solidarnosti (v. str. 151). Među njima spada i pojava koju on naziva »zastupničkim nacionalizmom« (*vicarious nationalism*), a to bi bilo stanje kada imigrantski etnički fragmenti podržavaju borbu svojih sunarodnjaka u zemlji porijekla, što im olakšava podnijeti vlastite transformacije u zemlji imigracije, i pruža im nadomjestak za djelomični gubitak etničkog nasljeđa (str. 151, 152).

Govoreći o razvoju etnija u nacije, Smith je naglasio i bitno pitanje njihove politizacije (v. str. 154-157). U tome je našao potvrdu za klasičnu sociološku shemu o pretvaranju

malih osobnih zajednica (*Gemeinschaften*) u velika i impersonalna društva (*Gesellschaften*). Dakle: »... *ethnie* se moraju politizirati čak iako same ne kane postati nacije. To znači da su prisiljene napustiti svoju bivšu izolaciju, pasivnost i kulturnu akomodaciju da bi postale aktivne, mobilne i politički dinamične. Da bi preživjele, *ethnie* moraju preuzeti neka svojstva nacionalnosti i prihvatiti građanski model; u toj mjeri one prihvaćaju i neka svojstva *Gesellschaft*, s obilježjima racionalne političke centralizacije, masovne pismenosti i socijalne mobilizacije.« (str. 157)

Ali i nacijama trebaju etnička obilježja!

U za nas zanimljivom poglavlju s naslovom »Legende i krajolici« Smith govori o načinima kako nacije reinterpretiraju etničke povijesti da bi udovoljile svojim trenutnim potrebama. U tome jezik, poetski prostori i etnička mitologija zauzimaju središnje mjesto. Prvi motiv – međuodnos jezika, kolektivnog pamćenja i iskustva, istaknut još u radovima Herdera i njegovih sljedbenika – ostao je prisutan, prema Smithu, u »evropocentričnoj sklonosti« ka preveličavanju uloge jezika u etničkom i nacionalnom razvoju (str. 181). S druge strane, razna oslikavanja poetskih prostora omogućila su nacijama da obnove načelo etničke domovine. Najveću simbolijsku vrijednost imale su u tome *pradomovine* (mitska zemlja Turan, modri brežuljci Judeje, stepe Srednje Azije) – i krajolici posvećeni prisutnošću spomenika iz što dalje prošlosti (britanski megaliti, hramovi antičke Grčke i Italije, ruske tvrđave, *tellovi* na Bliskom Istoku) (v. str. 183-190). Dakako, bavljenjem pradomovinama nacije usmjeravaju emocije svojih pripadnika, a to nas vraća autorovoj prethodnoj raspravi o ulozi nostalgije u oblikovanju samih etnija.

U odnosu na *modernu* etničku mitologiju, Smith pak ukazuje na njezino karakteristično linearno pomanje historije. Naime, raspad etnije u prošlosti viđen je kao neprirodan čin zbog unutrašnje izdaje ili stranog nasilja. Bitan je motiv buđenja, a s tim u vezi autor navodi izvrsnu usporedbu, koju je K. Minogue postavio između nacionalnih mitova i priče o Trnoružici (iz knjige: *Nationalism*. London: Batsford, 1967). Kad se Trnoružica, dakle, probudi zajednica će se

vratiti svome pravom biću u neke novom »zlatnom dobu« (str. 191). Uostalom, znamo kako je to formulirao Gaj: »Ak je dugo tvrdo spala jachja hoće bit.«

U nastavku Smith je nabrojio ukupno osam mitskih tema koje mogu postati dio nacionalnih mitologija. To su: 1) mit(ovi) o porijeklu u vremenu, tj. o trenutku kad se zajednica »rodila«, 2) mit(ovi) o prostoru, tj. o mjestu »rođenja«, 3) mit(ovi) o precima; 4) mit(ovi) o migraciji, 5) mit(ovi) o oslobodenju, 6) mit(ovi) o zlatnom dobu, 7) mit(ovi) o propasti i 8) mit(ovi) o preporodu (str. 192). Narodni junaci, često s nadnaravnim sposobnostima, imaju ključno mjesto gotovo u svim ovim temama, a osobito u mitovima o zlatnom dobu (v. str. 192-200). Autor tvrdi da takvi junaci sažimaju atmosferu i *milieu* zlatnog doba, te da njihov sjaj i izazovnost može objediniti one koji ih smatraju svojim duhovnim ili rodovskim precima (str. 196).

Prema Smithu, stvaranje nacije iz etničkih osnova zahtijeva neprestane reinterpretacije, ponovna otkrića i nove rekonstrukcije. Svaka generacija mora preoblikovati svoje nacionalne ustanove i sisteme stratifikacije u svjetlu onih mitova, sjećanja, vrijednosti i simbola »prošlosti«, koji najbolje udovoljavaju potrebama i težnjama dominantnih društvenih grupa i institucija (str. 206). Mitovi tako postaju višeznačajni. U švicarskom slučaju, kaže autor, lik Wilhelma Tella, s jedne strane, kompenzira gubitak agrarne prostodušnosti u industrijskoj zemlji golemih multinacionalnih kompanija, a s druge strane, poziva na samostalnost, kao preduvjet slobode i prosperiteta Švicaraca pod okovima bankarstva i industrije (v. str. 208).

No ima li bavljenje etničkom i nacionalnom prošlošću i drugu svrhu? S tim u vezi autor tvrdi da je povratak u prošlost važan zbog težnje živućih generacija za besmrtnošću, jerbo: »U sjećanju naših potomaka leži naša nada«. Zato je potrebno neprestano obnavljati i pričuvati »naše« mitove, naša sjećanja, i naše simbole, kako bismo osigurali njihovo preživljavanje. A na taj način: »Nacija postaje stalno obnavljanje i prepripovjedanje naše povijesti u svakom pokoljenju naših potomaka.« (str. 208)

Na početku zadnjeg poglavlja svoje knjige Smith iznosi pet zaključaka o modernim nacijama. Dakle, prema njemu: 1) nacije nisu statički ciljevi, nego dugoročni procesi; 2) nacijama su potrebne etničke jezgre – ako ih nemaju, moraju ih izmisliti; 3) misionarska revnost modernih nacionalista temelji se na demotskim etnijama; 4) nacijama trebaju domovine – mjesta gdje su im živjeli preci; 5) nacijama su potrebni junaci i zlatna doba (str. 212-213). Malo dalje u tekstu, autor kaže da ni nacije a ni nacionalizmi ne bi mogli postojati da prije nije bilo etnija i etnicizma (str. 214). Štoviše, nacije dosad nisu uspjele prevladati etnicitet, već su samo proširile, produbile i izgradile načine na kojima su pripadnici etnija komunicirali (str. 215). A je li je njihova orijentiranost na etničku prošlost implicirala socijalni konzervativizam? Kao odgovor autor navodi činjenicu da je u svakoj eri idealizma slika o prošlosti pomogla da se zaustave ili da se potaknu društvene promjene (str. 218). Na posljednjim stranicama svoje knjige Smith razmišlja o problemima i antagonizmima etničkog nacionalizma u suvremenom svijetu malih nacija.

Iz svega što smo prenijeli može se zaključiti da je rad Anthonyja Smitha značajan doprinos sociologiji etniciteta i nacije. Osobito su važne autorove sistematizacije pojedinih situacija koje nas nerijetko podsjećaju i na povijesne sheme sa »slavenskog Juga«. ¹ Također valja pohvaliti i stil autorova pisanja koji u pojedinim dijelovima sadrži vrlo snažnu sugestivnu notu. Doduše, uz opći pozitivni dojam moramo iznijeti i neke naše primjedbe na Smithovu knjigu. ²

Prvo, jedna od osnovnih definicijskih tvrdnji, tj. da svaka etnija mora imati ime, nije tako jaka kao što nam se u prvi mah čini. Upravo su Feničani zanimljiv slučaj u tom pogledu. Ime su im dali Grci, prema pridjevu φοινίκ, koji označuje grimaznu

¹ Usput smo spomenuli domaću »Trnoružicu«, a moglo bi se govoriti i o pretvaranju plemićke *natio Croatiae* iz lateralne u demotsku etniju, ili pak o spajanju dinastijsko-državne i vjerskih tradicija u okviru srpskog *mythomoteura*.

² Nećemo se zdaržavati na tekstualnim nepreciznostima poput one na str. 177 da je Karadorđević (sic!) podigao prvi srpski ustanak, mada se zbog takvih grešaka pitamo nisu li neki drugi navodi iskrivljeni.

ili tamnocrvenu boju. Bio je to opis obojene tkanine kojom su trgovali, ali i doslovni prijevod akademske riječi *kinahunu* čiji se korijen našao u nazivu zemlje i naroda Kananaca. Dakle, iako se smatra da su Feničani po životnom stilu bili zasebna etnija, ime su dijelili s drugim indigenim populacijama Sirije i Palestine. Smith to ne spominje, mada u drugom kontekstu primjećuje da se Feničani možda nisu dovoljno diferencirali od svojih susjeda (str. 99). No jesu li možda bili neka etnija *po sebi*, koja unatoč osjećaju samosvijesti (?) nije osjetila potrebu da »svoje ljude« obilježi nekim posebnim imenom? Uostalom, prevedemo li mnoga etnička imena iz povijesti i sadašnosti naći ćemo da su to najčešće razne formulacije za opći pojam »ljudi« (usp. eskimski *Inuit*) (v. još: É. Benveniste. *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, II. Paris: Les Editions de Minuit, 1969). A možemo li smatrati takve formulacije pravim etnonimima?³

Imamo, zatim, ozbiljnije primjedbe na autorov prilično brzoplet prikaz nastanka samih etnija. To bi se eventualno moglo i oprostiti autoru, koji je ipak sociolog a ne antropolog ili arheolog, da nije poslije naglasio usku vezu između etničke svijesti i organizirane religije, što pak dobiva gotovo apsolutne konotacije ako slijedimo njegovu raspravu od predložene interpretacije Coulbornove teze. Ne želimo time reći da procesi o kojima ta teza govori nisu imali snažan učinak na razvoj etnija, no trebalo bi malo relativizirati osnovne postavke. Postoje indikacije da su zajednice simbolizirale svoje postojanje te pridavale važnost *locusu* i prije neolitika, naime još od gornjeg paleolitika!⁴ Osim toga, tzv. neolitska revolucija, koju Smith zapravo podrazumijeva kada govori

³ Istina, takvi i slični uopćeni nazivi postaju pravi etnonimi bilo kad ih koriste (susjedni) narodi koji ne poznaju njihovo značenje, bilo kada se etimologija izgubi u daljnjem lingvističkom razdoblju. Donekle je slično kada se geonimi pretvore u etnonime. U svakom slučaju u pojedinim fazama razvoja etnije upotreba etničkog imena može biti poprilično fluidna i ovisna o socijalnom kontekstu. Dakako i Smith priznaje da etnije »u formiranju« mogu ostati i bez imena, što je pokušao ilustrirati na primjeru jugoslavenskih Muslimana (str. 23).

⁴ Vidi: A. Leroi-Gouran (Leroi-Gourhan), *Praistorijski lovci*, Beograd: Nolit, 1987, str. 128; i: T. Champion et al. *Prehistoric Europe* London: Academic Press, 1984, str. 66.

o značaju sedantarne zemljoradnje, trajala je predugo – čak nekoliko tisućljeća! – da bi izazvala nagle adaptivne stresove. S druge strane, zemljoradnja nije bila jedina značajna novina u neolitiku. Nomadsko stočarstvo razvija se više ili manje paralelno. Štoviše, upravo je među nomadskim stočarima bilo najviše stresova, što je dovelo do karakterističnog patrijarhalno-ratničkog etosa.

Treća nam je primjedba povezana s drugom. Naime, Smith promatra etnije i nacije prvenstveno na simbolijskoj i elitnoj razini. Iako on ukazuje i na »lokalne obrasce rada«, na »male tradicije«, pa i na političko-ekonomske faktore, iz *naglaske* u njegovoj raspravi – a to zapravo znači iz nosećeg dijela teksta – moglo bi se pojednostavljeno zaključiti da etnije i nacije »padaju s neba«. Kako inače protumačiti tezu da nacije moraju stvoriti svoje etničke baze ako ih već nemaju? Zar su pripadnici inteligencije (tj. »novog svećenstva« prema Smithu) stvarno mogli pretvoriti govornike slovačkih i ukrajinskih narječja u samosvijesne slovačke i ukrajinske zajednice, (ili nacije) da razvoj »etničkih kategorija« nije stvorio pogodno tlo za to u samom narodu? (usp. str. 30, 142) Vjerojatno ni Smith ne bi tako tvrdio, iako je izostavio vrlo važnu analizu toga *terena*! No autor je očito sklon idealističkom pristupu.

Možemo reći da je Smith reducirao i jednu drugu dimenziju odnosa etnija i nacije. Naime, iako je spomenuo »etničke fragmente«, malo je govorio o modernim oblicima anacionalnoga etniciteta. Istina, tema mu je bila odnos između ranijih etničkih i kasnijih nacionalnih identiteta, pa je dosljedno tome usredotočio pažnju na prijelaz etnija u nacije. Međutim, budući da etnicitet ipak ostaje temeljna kategorija, trebalo je barem označiti problematiku etnija *mimo* nacije, odnosno etnija *poslije* nacije. Teza da su nacije u historijskom pogledu »zapadne« konstrukcije sugerira da su etnije, barem u svjetskim razmjerima, imale i druge mogućnosti da se razviju. S druge strane, sve prisutnija kriza nacija, čak i onih formiranih, otvara raspravu o daljnjoj budućnosti etniciteta. No za Smitha nacije i nacionalne države ostaju najviši stupanj i najčvršći okvir etniciteta. U skladu s time zaključio je

svoju knjigu tek sa nekoliko komentara o kulturnom pluralizmu i državnom federalizmu.

Na kraju spomenimo autorove izvore. U popisu literature sa preko 700 bibliografskih jedinica bilo je svega deset naslova na neengleskim jezicima (osam na francuskom i dva na njemačkom jeziku)! Apstrahirajući doduše prijevode, mislimo da je takav omjer neprimjeren za rad koji se bavi tako

kulturno širokim područjem kao što je etnicitetom. Dakako, ne želimo na bilo koji način umanjiti golem značaj anglo-američke literature kada kažemo da je na ovom području *sama po sebi* nedostatna. Autor je zato postao preovisan o posrednicima, a još više o specifičnoj optici jednoga dijela znanstvenog svijeta.

Emil Heršak